

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

telser över det litterära »kulturarvets» position i våra dar och om den »pluralistiska brokighet» som det nya samlingsverket i metodhänseende företer. Vad det framför allt gällt har varit att lyfta fram de ännu levande texterna, deklarerar de båda redaktörerna. Det är en princip som för det behandlade skedet, från Rökstenen till Runius, inte kan ha tätt sig helt lätthanterlig.

Av genuint svensk diktning från forntiden tycks numera nästan intet av betydelse återstå, framhåller Lars Lönnroth i sin periodöversikt Forntid och medeltid. När han försöker beskriva hur »forntidens muntliga kulturmiljö kunde vara beskaffad» anlitar han islänningarnas vittnesbörd. Rubriken Ättesamhällets textvärld markerar verkets metodiska målsättning. Rökstenen som Schück ingående uppehöll sig vid, betecknas som »den i särklass märkligaste av de litterära texter som bevarats från svensk forntid». Däremot bestrids i anslutning till modern historieforskning att Ynglingatals berättelser om kung Domalde och andra återgår på svensk tradition. I och med landskapslagarna har Lönnroth emellertid liksom förut i fråga om runstenarna fast mark under fötterna. Sedan Anders Piltz i ett koncentrerat, välavvägt avsnitt redojort för Medeltidskyrkans genrer tar Lönnroth åter vid och karakteriserar livfullt under den välfunna rubriken Det höviska tilltalet Eufemiavisornas och balladernas ideala textvärld. Åt balladforskning ägnas det lilla avslutande stycket.

Den drygaste uppgiften har emellertid Kurt Johannesson denna gång tagit på sig i och med de fyra avsnitt där han rör sig från Reformation och renässans till Karolinsk barock. När Johannesson med sedvanlig brio och sakkunskap också ställer i förgrunden Ordets stridsmän under Gustav Wasa och Latinsk skolpoesi – den nylatinska poesin som uppstod i hela Europa på 1500- och 1600-talen har aldrig fått sin rättmätiga plats i vår tids litteraturhistoria, förklarar Johannesson – försummar han inte att erinra om det *talade* ordets betydelse vid samma tid. »Denna muntliga tradition var ett system med sina egna genrer och 'litterära' ideal, från rykten och skabrösa historier till visor, ordspråk och berättelser av skilda slag. Det framstår i dag som en av forskningens viktigaste uppgifter att så långt som möjligt rekonstruera denna muntliga tradition i hela dess bredd och variation.» I en studie över Privatlivets litteratur försöker så Stina Hansson inringa en kategori som bestod av tidsfördrivsböcker som hon säger, men också av andaktslitteratur; en flödande tillfällesdiktning faller likaså in under samma rubrik. Gunilla Dahlberg åter får på ett knappt utrymme teckna det svenska teaterlivet från skolscenen till Lejonkulan.

I nära nog lyxförpackning erbjuder första delen av *Den svenska litteraturen* en lustresa genom vår litteratur under dess första niohundra år. I Schücks efterföljd redogörs föredömligt för en begynnande bokproduktion liksom för nya litteraturmiljöer, nya läsarkategorier.

Ulf Wittrock

Erland Lagerroth: *Mot en ny vetenskap*. Studentlitteratur, Lund 1986.

Erland Lagerroth har gett ut ännu en bok där han fortsätter sitt arbete för en förnyelse av svensk litteraturvetenskap. För den som känner hans författarskap innehåller

den nya boken knappast några innehållsliga överraskningar. Huvudintresset är och förblir tolkning och tolkningsteorier, och Lagerroths ihärdiga kamp mot det litteraturvetenskapliga etablissemangen är i mycket en kamp för ämnets hermeneutiska dimension.

Lagerroth har underkastat sin bok en logisk och konsekvent disposition och innehållsförteckningen lovar en rad spännande temata och utvecklingar som skall belysa huvudtemat: ett nytt paradigm för humanistisk vetenskap.

Den första avdelningen presenterar bokens fixstjärna, Törnebohms paradigmatteori och i anslutning till det en diskussion av andra relevanta vetenskapsteoretiker som Kuhn och Thomas Brante. En andra del innehåller recensioner av böcker som Lagerroth inspirerats av och finner av värde även för litteraturvetenskapens förnyelse. Här kommer en av Lagerroths förtjänster som forskare fram, hans produktiva nyfikenhet och förmåga att hämta vetenskaplig näring från oväntat håll. Hans förhållande till den nya fysiken är det bästa exemplet härvidlag. En tredje avdelning slutligen är tänkt som en sammanfattning och applicering av bokens idéer på det egna området, litteraturvetenskapen.

Nu måste man nog konstatera att boken inte är det gedigna bygge fasaden lovar. Med en generande envishet upprepas såväl huvudidéer som enskilda synpunkter och formuleringar. När man har läst några av artiklarna har man tillgodogjort sig substansen i alla. I och för sig är detta lätt att förklara, *Mot en ny vetenskap* är en klippbok som mest består av recensioner från dagspress och tidskrifter vid sidan av några opublicerade texter och ett par föredrag och föreläsningar. Men den förklaringen ursäktar inte Lagerroths till synes fullständiga oförmåga eller ovilja att redigera materialet. Till och med opublicerat material som inte tillför boken något nytt har han tagit med. Det gränsar till nonchalans mot läsaren att tillåta sig en sådan redundans.

En annan och kanske viktigare invändning mot denna litteraturvetenskapliga program- och kampskrift gäller det drag av »teoretisk journalistik» som vidlåder den från första till sista sidan. Klippboks-karaktern kan anföras som ursäkt även här, men man undrar varför det i hela denna bok på drygt 300 sidor inte finns en enda artikel som ger intryck av att vara skriven för en läsare med litteraturteoretisk kompetens. Det är något mycket motsäggande över en bok i ämnet »litteraturvetenskapens och humanioras teoretiska förnyelse» som inte självklart förutsätter en litteraturteoretisk och vetenskapsteoretisk orientering hos sina läsare. Lagerroths journalistik vänder sig till en publik utanför disciplingränserna.

Redan i förordet uppenbarar sig en typ av anomali som nog sammanhänger med denna ytlighet: Å ena sidan uttryck, mer eller mindre vältaliga, för mycket stora anspråk vad gäller bokens vikt för vetenskap i allmänhet och litteraturvetenskap i synnerhet. Å andra sidan en närmast generande upptagenhet av trivialiteter. Å ena sidan formuleringar som denna:

»Det nya paradigmet innebär en ny syn på vetenskapen, dess innebörd, funktion och målsättning, men tillika en annan syn på världen och människan, historien och samhället. [...] Ytterst kan en sådan förändring föra med sig ett annat sätt att leva, en ny livsform – för individen och för samhället.» (9)

Å andra sidan en utdragen och helt ointressant redogörelse för författarens vedermödor med valet av adekvat titel på boken.

Vad innehåller då det lagerrothska programmet? De positiva huvudbegreppen i anslutning till den nya vetenskapen är »paradigm», »dialektik», »process» och »finalism», medan kategorier som »positivism», »döda fakta» och »kausalitet» bär upp karakteristiken av den främsta måltavlan, den etablerade akademiska disciplinen litteraturvetenskap.

En seriös reaktion på kritiken bör innefatta en granskning av den anamnes han upprättat över litteraturvetenskapen i modern tid, låt oss säga från Henrik Schücks dagar. Lagerroth betonar att det är i »vetenskapligheten» det onda sitter. Sjukdomshistorien går ut på att svensk litteraturvetenskap i likhet med det mesta av humanvetenskapen i allmänhet är en ovetenskap. Den har en gång för hundra år sedan drabbats av ett komplex visavi naturvetenskaperna och har aldrig hämtat sig från det. Fortfarande går litteraturvetenskapens huvudfåra genom högar av fakta, kausalförklaringar och döda detaljer. Det har visserligen förekommit försök till uppror mot denna ordning i form av nykritik, marxism, strukturalism eller hermeneutik, men alla revolutioner har ätit sina barn, dvs. de har fastnat i dogmatiska ståndpunkter, underlåtit att beakta att litteratur och litteraturvetenskap är och bör vara liv och process.

Detta sätt att återge Lagerroths ståndpunkt är visserligen karikerande men i stort återger det den typ av resonemang och den grad av precision som kännetecknar hans framställning. Resonemanget överensstämmer säkert med många föreställningar, både litteraturhistorikers och andras, om hur vetenskapshistorien ser ut. Och som en ytterst generell markering eller polemik kan resonemanget kanske duga i kraft av sin förmåga att provocera. Men som seriöst litteraturvetenskapligt och teoretiskt bidrag till förståelsen av litteraturvetenskapens egen ämnestradition, eller som utgångspunkt för en allvarligt menad vetenskapskritik i syfte att visa på nya fruktbara alternativ, som sådant duger det inte.

Lagerroths tanke är väl att det som skedde med genombrottet för den schückska litteraturhistorien sammanhängde med naturvetenskapernas status. Man brukar säga så, att »1800-talspositivismen» inom humaniora lanserar ett naturvetenskapligt ideal. Men det är en sanning som gäller först och främst i programmatiska sammanhang. Ger man sig till att granska vad Schück faktiskt har att säga om vetenskap, mål, medel och uppdrag, så skall man finna det mycket svårt att karakterisera hans ståndpunkt som i överensstämmelse med den tidens naturvetenskapliga idealbildning. En andra invändning är naturligtvis att även om så vore att litteraturvetenskapen för hundra år sedan hade sådana brister, är det ändå inte särskilt sofistikerat att *förutsätta* att läget är detsamma nu som då! Den svenska litteraturvetenskapens 1900-talshistoria är ett oöbearbetat och elffångt material, som Lagerroth gott kunde nedlåta sig till att syna närmare.

Min kritik gäller hursomhelst generaliseringarna. Det hela är för abstrakt och ytligt! »Orsak», »fragment», »död», »perspektivlöshet» blir endast besvärjelseformer hos Lagerroth när han inte går in på en konkret och initierad kritik av litteraturvetenskap av i dag. Så är det faktiskt hela boken igenom. Lagerroth talar om »strukturalism» eller »hermeneutik» eller »marxism» men aldrig att han tillåter en konfrontation med resultat och konkreta synpunkter som formulerats på basis av sådana orienteringar. Lagerroth nöjer sig med att konstatera att marxism är Sovjetunionen och Stalin, strukturalism är scientism osv. Lika illa är det med den positiva delen av programmet – »finalism», »dialektik», »process» är vackert men blir inte heller de annat än besvärjelser. Dialektik blir att aldrig fastna i ståndpunkter och låsta positioner, finalism att se romanen som en oavslutad process som börjar om för varje ny läsare och nyläsning etc.

Resultatet blir att Lagerroth framträder som en vetenskapens moraliske väckelsepredikant. Ett par exempel:

Resultatet blir att Lagerroth framträder som en vetenskapens moraliske väckelsepredikant. Ett par exempel:

»Så är *dialektiken* den logiska motinstansen till positivismen – en motinstans som *inte* leder till djupfrysta slavlager och samhällsförhållanden. I denna syn på världen, vetenskapen och människan finns allt det som visat sig fruktbart i hermeneutiskt och marxistiskt tänkande. Det gäller »bara» att frigöra sig från det fyrkantiga tänkande i fixa kategorier och statiska tillstånd, som så länge har toppridit vetenskapen och samhällslivet.

Men det är svårt, det.»

Eller

»Ty humanism och humaniora är inte bara en fråga om kunskap, inte ens om insikt. Ytterst är det fråga om sättet att tänka. Här får man en lektion i ett sätt att tänka, som är långt effektivare än det vi vanligen tillämpar.

Effektivare, därför att det är mer i överensstämmelse med sakernas tillstånd, med världens beskaffenhet. Beskaffenheten av människans värld.» (203)

Detta är inte synpunkter som utträttar någonting, menar jag, i en diskussion kring litteraturvetenskapens teori. Det hindrar inte att Lagerroths ståndpunkt ter sig sympatisk och förtjänar att tas på allvar även om den är abstrakt. Hans moraliska kungstanke tycks nämligen vara att vetenskapen gäller livet och att felet med mycken vetenskap är att den är livsfientlig. Många av dess utövare, inte minst humanister, förstår inte detta, eller vill inte förstå, utan handlar och tänker som om vetenskapen hade alldeles egna kriterier och normer. Resultatet blir så att skotten mellan liv och vetenskap tätnar. Men vad innebär det att som litteraturvetare försöka leva upp till en sådan hållning? Låt oss se på ett av Lagerroths egna exempel.

Han gör en ganska fyndig distinktion mellan »litterär» och »litteraturvetenskaplig» metod, en distinktion han inspirerats till av Susanne Langers åtskillnad i *Philosophy in a New Key* (1942) mellan olika meningsbegrepp och hennes plädering för en möjlig »presentationell» framställningsform vid sidan av den av analytiska filosofer privilegierade »diskursiva». Langers resonemang utgår från gestaltpsykologins erfarenheter och är ett försök att visa att det är orimligt att betrakta det talade och skrivna språket som människans enda sätt att kommunicera meningsfulla budskap. Bilder och toner »gestaltar» budskap eller innehåll som inte kan översättas till diskursivt språk. Nu vill Lagerroth i sin tur överföra denna distinktion till litteraturteorins område för att befäsa skillnaden mellan skönlitterärt och textanalytiskt språk. Han menar att litteraturvetenskapen bör lära av det litterära språket, det han alltså kallar den »litterära metoden», om den vill fullgöra uppdraget att förstå väsentligheter och producera me-

ningsfull kunskap. Litteraturvetenskapens metod är analysens, fragmentariseringens och detaljens metod, medan den litterära metoden gestaltar, lever och skapar helhet och process. Lagerroth illustrerar sin distinktion med en kritik av Victor Svanbergs avhandling om *Singoalla*, ett, enligt honom, praktexempel på »litteraturvetenskaplig metod». En sekvens i Rydbergs text som Victor Svanberg inte kan ge någon förklaring till, dvs. inte kan göra någon genetiskt-komparativ bestämning av, menar Lagerroth sig kunna »förklara» med hjälp av sin litterära metod. Uttrycket i Erland Måneskölds mun »det evigas klippa» anser han sig kunna »tolka» eller »förstå» genom att ta hänsyn till romanens helhet:

»Men om man ser till de stora sammanhangen i den livsprocess som boken gestaltar, alltså till det som den litterära, den presentationella metoden i första hand framställer, riddar Erlands livsväg och livsförståelse – då är de här ställena inte alls svåra att förstå.» (s. 269)

Man förstår så väl Lagerroths intentioner med detta exempel, men man måste ändå konstatera att hans poäng möjligen men också endast på sin höjd är retorisk.

Langers resonemang bygger på den grundläggande distinktionen mellan *sign* och *symbol* och handlar alltså om skillnaden mellan språkets och andra gestaltande formers meningsskapande, t. ex. den mellan litteratur och bildkonst. Lagerroth vill inte inse att skönlitteraturen primärt arbetar med tecken, inte med symboler i Langers mening.

Men kritiken av Victor Svanberg då? Den måste väl vara riktig? Nåja, det kan vara att man kunde önska en större ödmjukhet inför konstnärlig helhet och litterär form hos Svanberg, men den kritiken går knappast att formulera i termer av litterärt och vetenskapligt språk. Och framför allt tror jag inte att den kritiken har något med ett antagonistiskt förhållande mellan liv och vetenskap att göra, det förhållande alltså som Lagerroth vill belysa med sitt exempel. Även om det kan finnas många relevanta anmärkningar att rikta mot Victor Svanberg, både som litteraturhistoriker och som människa, är det knappast hans »metod» man skall ge sig på i det här fallet. Svanbergs roll i det aktuella exemplet är inte uttolkarens eller läsarens utan komparatistens. Den *förståelse* av romanens konstnärliga helhet som jag är övertygad om att han satt inne med, den håller han för sig själv. Det är möjligen värt att kritisera, men det vore en kritik av valet av problem, inte valet av metod.

Detta är en trivial distinktion. Litteraturteoretikern Lagerroth borde hålla sig för god för att försöka framställa fruktbarheten i spänningsförhållandet mellan vetenskap och konst som en sensationell nyupptäckt.

Men som sagt, en retorisk poäng tar Lagerroth hem med exemplet. Och det är sannerligen inte enda gången det sker i den här boken. Han skriver fångslande och tycks vara en lysande litteraturpedagog. Han har en eminent förmåga att fånga sin läsare genom sitt engagemang i de litterära och filosofiska världar han besöker, han har lätt att hitta slående formuleringar och i alla sammanhang utom de som rör politik, ideologi och tjänsteställningar är han ödmjuk och förtroendeingivande.

Detta är dock förtjänster som inte kan påverka omdömet att *Mot en ny vetenskap* är en bok som inte nämnvärt rubbar frontlinjerna i den litteraturteoretiska debatten. Därtill är den alldeles för flyktig.

Thomas Olsson

Från dagdrivare till feminister. Studier i finlandssvensk 1900-talslitteratur. Redigerade av Sven Linnér. (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. Nr 537.) Helsingfors 1986.

Uppsatserna i volymen *Från dagdrivare till feminister* tar alla sikte på överindividuella sammanhang i finlandssvensk 1900-talslitteratur. De representerar därmed, som Sven Linnér påpekar, en typ av undersökningar som hittills har varit jämförelsevis sällsynta. Studier som behandlar enskilda författare och deras verk finns det relativt gott om. Vad som däremot i stor utsträckning saknas är mer övergripande utblickar, särskilt sådana som belyser »skönlitteraturens relation till hela den kulturmiljö vari den framträder och till det samhälle i vilket författarna lever».

I redaktörens företal betonas att det är som »pilotstudier i tjänst hos en kommande historieskrivning» volymens uppsatser framläggs. Fastän deras ämnen är av övergripande art, gör de självfallet inte anspråk på att i sin kartläggning täcka hela terrängen. Viktiga avsnitt av den finlandssvenska 1900-talslitteraturen i dess växelverkan med den kultur- och samhällsmiljö varur den framgått har dock på ett ofta mycket fruktbart sätt belysts. Det vore märkligt om inte denna bok skulle komma att verka inspirerande på framtida forskning kring finländsk 1900-talslitteratur.

Som titeln ger vid handen uppmärksammas inledningsvis den finlandssvenska s. k. dagdrivarlitteraturen. Dess företrädare, bland vilka Runar Schildt är det främsta namnet, har ofta framställts som de rikssvenska flänörförfattarnas efterföljare. Alltigenom missvisande är väl heller inte en sådan genealogi. Men Torsten Pettersson påvisar i sin intressanta uppsats (Det svärgripbara livet: Ett förbiset tema i dagdrivarlitteraturen) viktiga särdrag hos finländarna. Den livshållning som utmärker deras diktade figurer har felaktigt beskrivits som »något självvalt eller förnöjt accepterat», konstaterar han, och hans tes är att den i stället framstår som »något icke-önskvärt, något som romanpersonerna har påtvingats och gärna skulle slippa». En rad faktorer i den finländska samhällssituationen under 1900-talets två första decennier anförs som förklaring.

Det ryska trycket, som efter en kort paus åren närmast efter storstrejken 1905 blev kännbart igen kring 1910, spelade antagligen in. Splittringen inom den egna nationen – språkgrupperna emellan men även bland finlandssvenskarna själva – var säkert också av betydelse. Vad som följde på storstrejktidens enande hänförelse kom därtill enligt Pettersson att verka som en generationsmässig frustration: »dagdrivarna hade en gång entusiasmerats, handlat och hoppats, men blivit besvikna och resignerat».

Den finlandssvenska modernismen har ägnats två studier från mycket olika infallsvinklar. För den ena svarar Johan Wrede, som har undersökt de modernistiska idéernas sociala dynamik i 1920- och 30-talens Finland. Etableringen av en modernistisk front kom att äga rum när den kortlivade tidskriften *Ultra* utgavs 1922. Modernisterna skaffade sig med den publikationen en identitet utåt, som kunde fungera som måltavla för polemik. Wrede pekar i detta sammanhang på den modernistiska lyrikboken *Den hemliga glöden* (1925) av debutanten Åke Eriksson, som snart visade sig vara täcknamn för »kultur-etablissemangets reaktionäre hovpoet» Bertel Gripenberg. Littera-